

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
ЖОО дейінгі білім беру факультеті
Шетелдіктердің тілдік және жалпы білім беру дайындығы кафедрасы
филол.ғ.к., доцент М.П. Ешимов,
adai75@mail.ru
аға оқытушы С.Р. Нұртілеуова
sandu_210380@mail.ru*

Ыбырай Алтынсарин әңгімелерін шетел аудиториясында оқыту

В статье рассматриваются проблемы преподавания казахской литературы иностранным студентам, а также проблемы, возникающие при составлении учебного пособия по данному предмету.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де қазақ және орыс тілдерін шет тіл ретінде оқытудың 28 жылдық тарихы бар әдістемелік мектебі қалыптасқан тіл үйрету факультеті бар. Мұнда тіл үйренушілердің барлығы дерлік шетелдік азаматтар. Факультетте тіл үйренушілер бірнеше деңгейге бөлініп оқытылады, оқу үдерісіне енгізілетін пәндер тіл үйренушілердің тіл үйрену мақсатымен, деңгейіне ыңғайластырылып таңдалынып отырады. Факультетте міндеттеп оқытылатын «Әлеуметтік кеңістікте тілге бейімдеу», «Қазақ әдебиеті», «БАҚ тілі», «Іскерлік қатынас тілі», «Қазақстан тарихы» сынды аспектілік пәндер студенттер өздері оқу үшін таңдап алған тілді терең, жан-жақты, өмір тақырыптарымен қатыстыра меңгерулеріне мүмкіндік тудырады.

Тіл үйренудің бастауыш, яғни элементарлық деңгейінде жүретін қазақ әдебиеті пәні сабақтарында студенттер қазақ халық ауыз әдебиетінің шағын үлгілерімен, атап айтсақ, мақалдармен, жұмбақтармен, шағын мысал әңгімелермен танысады. Ал тіл үйренушілердің жалғастырушы топтары үшін оқулықтарда ақын-жазушылардың өмірі мен шығармашылығына қатысты мәтіндер көлемі аздап кеңейтіліп беріледі.

Қазақ әдебиеті аспектілік пәні – тілді үйренушілердің бастауыш тобына алғашқы жетінші аптадан кейін оқытылатын пән. Тіл үйренушілер қазақ әдебиеті аспектілік пәнін бірден оқымайды, жұмыс жоспарына сәйкес сабақ кестесіне қосылғанға дейін қазақ тілінің грамматикалық курсынан білім алады. Себебі тіл үйренудің алғашқы апталарында ол үшін көлемді болып келетін мәтіндерді қабылдау қиындық тудырады. Алғашқы апталарда аталған пәнді оқу үшін дайындық сабақтары жүргізіледі, демек, студент өзіне таныс емес тілдің дыбыстық құрамымен, сөздер тобымен танысып барып мәтін оқуға көше алады.

Қазақ әдебиеті аспектілік пәні қазақ тілін оқытын топтардың бастауыш және жалғастырушы деңгейлерінде жүргізіледі. Сабақта студенттер әдеби туындылардың мәтіндерімен жұмыс істейді. Сол арқылы көркем әдеби стильде жазылған мәтіндердің тілдік ерекшелігімен танысады. Сөздердің көпмағыналығына көңіл бөледі, тұрақты тіркестер, теңеу, т.б. көркем әдебиеттің тілді түрлентіп қолдануға қатысты қырларын меңгеруге бағыт алады.

Шетел аудиториясында қазақ халқының ұлы ақындары, ағартушы-жазушылары, драматургтерінің өмірі мен шығармалары оқытылады. Олардың ішінде қазақ халқының ағартушысы, жазушы, ақын Ыбырай Алтынсариннің өмірі мен шығармалары да бар.

Ыбырай Алтынсарин есімі қазақ балалары үшін мектеп ашқан ұлы ағартушы, орыс әдебиеті классиктерінің балаларға арнап жазған шығармаларын қазақ тіліне аударған аудармашы ретінде ғана емес, қазақ жазба әдебиеті тарихында тұңғыш прозаик ретінде де белгілі. Олай дейтін себебіміз, Ыбырайға дейін, шын мәнінде, көркем проза қазақ жазба әдебиетінде қалыптаспаған еді. Мазмұны жағынан Ыбырай әңгімелері өз заманының келелі мәселелерін қамтиды. Оның шығармалары жас ұрпақты мейірімділікке, адалдыққа,

ізеттілікке, ақылдылық пен білімділікке, т.б. ізгі қасиеттерді үйретуге шақырады. Ыбырай «Қазақ хрестоматиясына» Қара батыр, Байұлы, Жиренше шешен, Тазша бала туралы ертегі, Бай баласы мен жарлы баласы, Таза бұлақ, Әке мен бала т.б. тәлімдік мәні зор әңгімелерін енгізді. Қазақ хрестоматиясына енген Ыбырайдың көркем шығармалары өзінің ағартушылық идеясына бағындырылған. Ол әдебиетті бала санасына әсер ететін, сөйтіп, оны жақсы, өнегелі істерге үйрететін мықты құрал деп атап көрсетті.

Ыбырайдың шығармаларын оқи отырып, ол өз заманының беталысын анық аңғарғанын, халық өмірін жаңа арнаға салуда білім мен тәрбие мәселесі қатар жүру керектігіне назар аударғанын көруге болады. Ыбырай әңгімелерінің негізгі қайнары халық тұрмысынан алынған. Өмірді, адам әрекеттерін ешқашан дағдыдан тыс әсірелеп суреттеп, шындықтан алшақтамаған. Кейіпкерлерді шынайы өмірге тән әрекеттері арқылы бейнелеуді мақсат тұтты. Оның әңгімелерін тақырып жағынан еңбек пен өнерге баулитын және адамгершілікке тәрбиелейтін шығармалар деп екі топқа бөліп қарастыруға болады.

Ыбырай шығармаларының басты тақырыбы – еңбек. Ол еңбек адамның өмірі үшін ерекше маңызды рөл атқарады, еңбексіз өнер де, білім де қолға келмейді деп еңбекті бірінші орынға қойып, тәрбие негізі адал еңбекте деп тұжырым жасайды. Оның бұл тақырыпта жазған көптеген әңгімелері бар. Мысалы Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш, Бай баласы мен жарлы баласы, Қыпшақ Сейтқұл, т.б. Жазушының бір топ әңгімелері адамгершілік тәрбие мәселесіне жазылған. Адамзат баласы шыр етіп жерге түскеннен бастап ата-ананың аялы алақаны мен ыстық ықыласына бөленіп өсетіні белгілі. Ата-ана баласына небір асыл қасиеттерді үйретіп, жақсы азамат болуын тілейді және үміттенеді. Бұл тақырыпта да жазған Ыбырай шығармалары бар. Мысалы Асыл шөп, Бақша ағаштары, Таза бұлақ т.б. Әр әңгімесінде тәрбиенің ізі жатыр. Оны түсініп оқыған адам ғана ұлы ұстаздың шебер тәрбиеші екеніне көзі жетеді.

Шетел аудиториясында да Ыбырай Алтынсариннің тәрбиелік мағынада жазылған шығармалары кеңінен оқытылады. Мәселен, «Жаман жолдас», «Бақша ағаштары» т.б. Шетелдік студенттер Ыбырай Алтынсариннің әңгімелерін оқуда тек қана әңгіменің мағынасы мен идеясын, тәрбиелік мағынасын түсініп қана қоймай, өздерінің сөздік қорын да байытады.

Шетелдік студент жазушы, ақын шығармаларын оқи отырып, біріншіден, қазақ көркем мәтінінің грамматикалық құрылымын, теңеу, эпитет т.б. көркемдеуші тәсілдерді үйренеді, сонымен қоса қазақ халқының мәдениетімен, салт-дәстүрінің ерекшелігімен танысады.

Көркем мәтіндерде кейіпкердің ішкі жан-дүниесі, көңіл-күйі, сезімі ым-ишара, дене қалыбы, қала берді адамның жан-күйін көрсететін тұрақты тіркестер арқылы беріліп отырады. Мысалы, *қызару, бетінен оты шығу, басын шұлғу, қабағын түю, бетін шымшу*, т.б. Осы сынды тұрақты тіркестер мен ым-ишараттар көркем шығарма мәтіндерінде көптеп кездеседі. Ал шетелдік студенттер ым-ишараттарды дұрыс түсіну үшін қазақ халқы ым-ишараттарының ұлттық-мәдени ерекшеліктерімен таныстыру қажет.

Әдебиет сабағында мәтінмен жұмыс жасаудың ең басты мақсаты көркем шығарманы оқуға үйрету болып табылады. Осы тұста мынадай мақсаттар өз шешімін табады: таңдап алынған мәтінді оқуда кездесетін қиындықтарды жою және мәтін оқуда туындайтын қиындықтарды өз бетінше жеңіп шығуға машықтандыру және т.б.

Көркем шығарма мәтінін оқымас бұрын шығарма авторының өмірімен таныстырған жөн. Мысалы, Ыбырай Алтынсарин – ағартушы, жазушы. Ыбырай Алтынсариннің оқуы және т.б.

Әңгімені оқудағы бірінші деңгей – жаңа сөздермен таныстыру. Бұл деңгейде көркем мәтінде кездесетін барлық сөздер емес, қиын грамматикалық формалар, фразеологизмдер, ауыспалы мағынадағы сөздер, күрделі етістіктер т.б. көркемдеуші тәсілдердің мағынасы түсіндіріледі. Бұл мәтін алды жаттығулары болып табылады. Мәтін алды жаттығулар оқушылардың хабар жинақтау дағдысын қалыптастыруға үйретеді. Мысалы – сөздер мен сөз тіркестерінің мағынасын түсіне алу, тілдік бірліктердің контекстуалдық мағынасын анықтау, грамматикалық формаларды ажырату, сөйлем құрылымдарын ұғыну, тіл байлығын арттыру,

т.б. Мәтін алды жаттығулар тіл үйренушілердің өз бетімен қазақ тілі бойынша синонимдік, түсіндірме сөздіктерін жасауларына жағдай жасайды.

Мысалы, шетелдік студенттерге Ыбырай Алтынсариннің «Жаман жолдас» әңгімесін оқытуда мынадай жаңа сөздер және етістіктермен жұмыс жасалынады:

тию – кімге/неге **тию?**

иіскеу – кімді/нені **иіскеу?**

бұрылу – қайда **бұрылу?**

өз жөніне кете беру – өз жөнімен жүре беру

сыбырлау – кімге не деп **сыбырлау?**

қашу – кімнен/неден **қашу?**

тастау – кімді/нені **тастау?**

тастап қашу – кімді/нені **тастап қашу?**

Осы сынды жаңа сөздер, етістіктер және тұрақты тіркестермен жұмыс жасалынған соң шетелдік тіл үйренуші көркем мәтіннің әрбір сөзін нақты әрі дұрыс түсіне алады. Сонымен қатар өздерінің сөздік қорын байытып, оны қарым-қатынаста орынды қолдана алады.

Енді «Жаман жолдас» әңгімесінен үзінді келтіріп, әңгімені оқыған соң орындалатын тапсырмалармен таныстырып өтейік:

Аю жерде жатқан кісінің жанына келіп, иіскеп тұрады да, содан кейін бұрылып өз жөніне кете береді. Аю кеткеннен кейін ағаштың басында отырған жігіт жерге түсіп, ауру жолдасынан сұрапты:

– Досым, аю сенің құлағыңа не деп сыбырлап кетті?

Ауру:

– Аю құлағыма сыбырлап ақыл айтты. Екінші рет қиын кезде жолдасын тастап қашатын адамдармен жолдас болма деді, – дейді.

Мәтінді оқып болған соң мәтін бойынша сұрақтар беріледі:

1. *Екі дос қай жерде келе жатыр еді?*

2. *Оларға не кездесті?*

3. *Бірінші адам аюды көргенде не істеді?*

4. *Екінші дос неге ағаштың басына шыға алмады?*

5. *Екінші адам не істеді?*

6. *Аю не істеді?*

7. *Ауру адам ағаштың басынан түсіп келген досына не деп айтты?*

Осыдан кейін оқытушы студенттердің мәтінді түсінген-түсінбегенін анықтау мақсатында кейіпкерлерді суреттеп, әңгіменің желісін, жалпы идеясын айтып беруін талап ететін тапсырмалар орындатады. Мұндай тапсырмалар шетелдік студенттердің әңгімені қалай түсінгендігін және шығарма сюжетін ойында жақсы сақтап қалуына септігін тигізеді.

А) Мәтіннен екі адамды суреттейтін жерді тауып оқып, айтып беріңіз.

Ә) Мәтінді мағыналы бөліктерге бөліп, мазмұнын айтыңыз.

Б) Әңгімедегі екі кейіпкерге өзіңіз мінездеме беріңіз.

Енді келесі шығарма – «Бақша ағаштары» әңгімесі. Ыбырай Алтынсариннің бұл әңгімесі де бала тәрбиесіне байланысты жазылған туынды. Әңгімеде тәрбиені тал бесіктен беру керектігі туралы сөз қозғалады. Дегенмен әңгімеде баланы емес, жас ағашты мысал етіп алып көрсетеді. Ыбырай Алтынсариннің бұл әңгімесін оқуда жоғарыда айтылғандай мәтін бойынша берілетін тапсырмалармен жұмыс жүргізіледі. Әрбір шығармамен немесе ақын-жазушының өмірімен танысуда осы сынды мәтін бойынша тапсырмалар беріліп отырылады. Жоғарыда айтып өткеніміздей, мұндай тапсырмалар тіл үйренушінің мәтінді дұрыс түсінуіне көмектеседі.

Мысалы,

1. Сөздердің жасалуына көңіл аударыңыз. Мағынасын түсіндіріңіз.

егу (ек) – егілген ағаштар – қандай ағаш?

қурау – қураған бұтақ – қандай бұтақ?

күту – күтім керек – *не керек?*
өсу – *не өсу?*
өсіру – *нені өсіру?*
Бағу – бағусыз, бағусыз өсу – *қалай өсу?*
Қарау – қараусыз, қараусыз өсу – *қалай өсу?*
бағып-қағып өсіру – *қалай өсіру?*

2. Сөйлемдерді оқып, аударыңыз.

Бір төре өзінің баласымен бақшаға барып, егілген ағаштар мен жемістерді аралап көріп жүрді. Бақшада кейбір ағаштар түзу, әдемі, ал кейбір ағаштар қисық, көріксіз екен. Түзу ағашты бағып-қағып өсірген, ал қисық ағаштар бағусыз өскен. Олардың қисық, қураған бұтақтарын кеспеген. Бағып-қағуда көп мағына бар.

3. 2-жаттығуда берілген сөйлемдердің ішінен ағаштар мен бұтақтарды сипаттап тұрған сөздерді және өзіңіз ойлап тапқан сөздерді қарама-қарсы мағынада екі бағанға жинақтаңыз.

Қандай ағаш/ бұтақ?	Қандай ағаш/ бұтақ?
Биік	Аласа

4. Әңгімені оқыңыз. Ағаштар неліктен әртүрлі болып өскен, айтыңыз.

Тапсырма. Ыбырай Алтынсарин бұл әңгіме арқылы жастарға қандай тәрбие бергісі келді? Өз пікіріңізді дәлелдеп айтыңыз.

Тапсырма. Сіз өзіңіз бұл әңгімеден қандай ғибрат алдыңыз?

Тапсырма. «Ыбырай әңгімелерінің тәрбиелік мәні» деген тақырыпта шығарма жазып көріңіз.

Осыған ұқсас тапсырмалар орындалғаннан кейін тіл үйренушілердің әңгіме мазмұнын баяндап, өз ойын айтып беруі қиындық туғызбайды.

Ыбырай шығармалары қысқа мазмұнды, балалардың түсінуіне жеңіл. Аз сөзге көп мағына сыйғызу, мақал-мәтел мен афоризмдерді орынды қолдану, әр әңгіменің тағылымдық мәніне ерекше көңіл аудару Ыбырай шығармаларының өзіндік ерекшеліктері.

Шетелдік аудиторияда Ыбырай Алтынсариннің өмірі мен шығармаларын, сонымен қатар кез келген жазушының романын, әңгімесін немесе ақынның өлеңін оқытуда дұрыс әдіс-тәсілді қолдана білген жөн. Жаңа тақырыпты жеткізуде, түсіндіруде берілетін жаңа мәтінмен жұмыс жүргізіп, соған байланысты тапсырмаларды нақтылап орындататын жаңа әдіс-тәсілдерді қолданған жөн. Сонымен қатар тіл үйренушілердің деңгейін де естен шығармаған абзал. Кез келген шығарманы оқыту барысында мәтінді дұрыс талдай және мәтінмен дұрыс жұмыс жүргізе алу сауаттылық пен шеберлікті талап етеді. Осы қасиеттер болғанда ғана сабақтың алдына қойған мақсаттарына оңай әрі дұрыс жетуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мұсаева Г.Ә. Тілдерді оқыту үдерісінде сөйлеуді қабылдау мен тудыру // Тілдерді оқыту үдерісінде инновациялық технологияларды қолдану / Этнолингвистикалық (жексенбілік) мектеп оқытушыларына арналған семинар-практикум материалдары.

– Алматы, 2010. – 142 с.

2. Семенова Т.Я., Шуховцова Т.А. Учебно-образовательный потенциал поэтического текста // Инновация в образовательной деятельности и вопросы повышения качества обучения / материалы 42-й международной научно-методической конференции. – Книга 3.

– Алматы, 2012. – С. 246-251.

